

komen van kloostergoederen na de hervorming speelde in tegenstelling tot in veel andere plaatsen kennelijk nauwelijks een rol.

Ook in een ander opzicht wijkt de gang van zaken na de Reformatie af van wat gebruikelijk was. Amhem ging in 1579 over tot de hervorming, in 1581 werd de lekenzusters die in het gasthuis werkzaam waren verboden in habijt te lopen. Maar nieuwe toetreding tot hun gelederen bleef gewoon geoorloofd. Pas in 1590 kwam er een nieuw reglement voor het gasthuis, dat duidelijk hervormd van signatuur was, en dat de zusters eenvoudigweg niet meer vermeldt. Waar zijn ze gebleven? Is hun convent tussen 1581 en 1590 al opgeheven? Zijn ze weggetrokken, en maakte dat het nieuwe reglement van 1590 noodzakelijk? Of zijn ze van hun taken ontheven, en bleven ze als proveniers in het huis wonen? Ze hadden zich tenslotte ingekocht.

Zo zijn er vele raadsels, die het moeilijk maken besliste uitspraken over de aard van de werkzaamheden van het gasthuis te doen. Maar Leppink refereert steeds aan wat in gasthuizen elders gebruikelijk was, en maakt aannemelijk dat de ontwikkeling van het Catharinae daar keurig in past. Verder heeft zij echter uit de gebrekkigheid van haar bronnenmateriaal radicaal de conclusie getrokken dat er geen ruimte was voor speculeren, maar slechts voor presenteren en documenteren. Al lezend wordt men dan ook door haar gedwongen zich vragen te stellen, en het is de auteur niet aan te rekenen dat er zo vaak geen antwoord te geven valt.

F. J. Kossmann

A. van Drenth, M. van Essen, M. Lunenberg, ed., *Sekse als pedagogisch motief. Historische en actuele perspectieven op opvoeding, onderwijs, vorming en hulpverlening* (Baarn: Intro, 1995, 189 blz., f39,90, ISBN 90 5574 059 4).

Dit boek heeft een tweeledige doelstelling. Het wil studenten in het hoger onderwijs kennis laten maken met de 'uiteenlopende manieren waarop sekse werkt in pedagogische processen' (10). Voorts beoogt het studenten die zich voorbereiden op een (ped)agogisch beroep bewust te maken van hun culturele bepaaldheid met betrekking tot sekse. Dat gebeurt aan de hand van voorbeelden van onderzoek, die samen het brede terrein van gezinsopvoeding, onderwijs, vorming en hulpverlening omspannen. Opvoeding wordt hier begrepen als een proces van cultuur-overdracht waarin en waardoor sekse c. q. het sekseverschil betekenis krijgt. In een theoretische inleiding geeft de redactie een verantwoording voor deze keuzen, een toelichting op de gehanteerde begrippen en een uiteenzetting over de drie analyseniveaus waarop de werking van sekse wordt nagegaan: de symbolische orde, sociale organisaties of instituties en de individuele identiteit. Ten behoeve van de (onervaren) lezer heeft de redactie bovendien voor elk van de tien hoofdstukken schematisch in kaart gebracht vanuit welk perspectief naar de pedagogische praktijk wordt gekeken: dat van de professionele opvoeder (onderwijsgevende enzoovorts), dat van de praktische opvoeder (ouder) of dat van de opvoedeling zelf. Twee hoofdstukken zijn — heel politiek correct — gewijd aan opvoeding en vorming bij allochtonen, terwijl — in weerwil van de ondertitel — slechts drie bijdragen een historische kwestie aansnijden.

In hoeverre is de redactie in haar missie geslaagd en hoe zijn de drie historische hoofdstukken in dit verband te beoordelen? Het redactionele keurslijf lijkt in het algemeen een positief effect te hebben gehad. Veel meer dan gewoonlijk bij een bundel is sprake van eenheid van terminologie. Voor een studieboek is dat pure winst. Intussen blijken echter niet alle auteurs erin geslaagd de analyse-op-niveau overtuigend voor het voetlicht te brengen. Bovendien beperken de meeste bijdragen zich tot één van de drie analyseniveaus, met als gevolg dat de interactie

daartussen veel minder uit de verf komt. Een fraaie uitzondering is het artikel van Volman over de vorming van sekse-identiteit in het onderwijs. Aan de hand van de vakken verzorging en informatiekunde in de basisvorming en de inrichting van het schoolplein in het basisonderwijs weet zij het belang van die onderlinge inwerking concreet te maken.

De cultuur-historische inleiding van Rang ontbeert helaas de vereiste inzichtelijkheid. De lezer wordt voortdurend op het verkeerde been gezet. Zo blijkt op de bakermat van het conjugale gezin reeds sprake van een 'traditionele scheiding' tussen geslachtsspecifieke sferen en struikelen we van een heterogeen verlichtingsvertoog (waarin vrouw en vrouwelijkheid zowel werden gekoppeld als ontkoppeld) pardoes de moderne dubbelzinnigheid van het begrip 'sekse' binnen. Zelfs de ervaren lezer haakt af. De beide andere historische bijdragen zijn heel wat beter afgestemd op het niveau van beginnende studenten. Van Essen belicht de individuele beleving van het schoolklimaat op een meisjeskweekschool in de jaren twintig. Via de biografische methode belicht zij de extreem hoge opleidingseisen. Die omvatten naast intellectuele vorming ook talloze persoonlijkheidskenmerken. De bijdrage van Van Drenth bespreekt de betekenis van vrouwelijkheid in de ontwikkeling van de professionele sociale zorg. Zij betreft de stelling dat het falen van de vestiging van het beroep van woningopzichteres niet als mislukte professionalisering dient te worden beschouwd, maar als hefboom voor een 'succesvolle professionalisering van een nieuw vrouwelijk werkveld met een belangrijke sociale impact' (173). Pioniersters onderstreepten rond 1900 de waarde van moederlijke zorg in het maatschappelijk werk. Daardoor kreeg vrouwelijkheid een ruimere betekenis; geschiktheid voor de publieke zorg werd voortaan geïmpliceerd. Zo onderstreept juist deze historische bijdrage — veel meer dan andere — de culturele bepaaldheid van sekse. Dat zal wel geen toeval zijn.

N. Bakker

A. Knotter, B. Altena, D. Damsma, ed., *Labour, social policy and the welfare state. Papers presented to the ninth British-Dutch conference on labour history, Bergen 1994* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1997, 198 biz., f39,50, ISBN 90 6861 120 8).

Deze bundel bevat dertien papers, voorgedragen in september 1994 op het allerlaatste Brits-Nederlandse wetenschappelijk congres over de geschiedenis van de arbeidersklasse. In 1997 werd een begin gemaakt met de opbouw van een Europees netwerk dat de plaats zal innemen van het oude samenwerkingsverband: 'Labnet' (zie <http://iisg.nl/labnet.html>).

De vlag van de bundel dekt de lading niet. Alle artikelen bestuderen namelijk een bepaald aspect van de vorming van het sociale *zekerheidsstelsel*, terwijl sociale *politiek* een veel ruimer begrip is. Dat laatste omvat ondermeer ook werkgelegenheidsbeleid, loon- en prijspolitiek, huursubsidies en allerlei fiscale maatregelen. De artikelen zijn enigszins krampachtig gegroepeerd rondom drie thema's: de traditionele wortels van het stelsel in de pre-vakbondperiode; de rol van de arbeidersbeweging bij de opbouw ervan; sociale zekerheid als overheidstaak. Acht stukken zijn puur Brits en blijven hier buiten beschouwing. Twee auteurs vergelijken de Britse met de Nederlandse situatie. Lex Heerma van Voss stelt in 'The embarrassment of poverty. Why do the proverbial welfare states border on the North Sea?' (17-33) dat alle schoolvoorbeelden van verzorgingsstaten aan de Noordzeekust liggen. Hij zoekt de verklaring in een aantal gemeenschappelijke trekken in de periode vóór 1880, die de ideale bedding zouden vormen voor de ontwikkeling van de moderne verzorgingsstaat. Aan de hand van een aantal onderzoeksresultaten uit Nederland en Engeland construeert Elles Bulder in 'What is new about the welfare state? Old age, the family and poor relief in Britain and the Netherlands' (45-